

Дикарева Л.Ю.

кандидат філологічних наук, доцент

завідувачка кафедри українознавства

Київського національного університету будівництва й архітектури

ПОРІВНЯННЯ, МЕТАФОРА Й МЕТАМОРФОЗА ЯК ОСНОВНІ СПОСОБИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІЙСНОСТІ ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі художньої прози М. Гоголя та М. Булгакова)

***Анотація.** Розглядаються образні засоби (порівняння, метафора й метаморфоза), широко вживані в художній літературі, зокрема, у творчості М. Гоголя та М. Булгакова. Формуються принципи, за якими подібні / відмінні ці поняття.*

***Abstract.** The figurative means (comparison, metaphor and metamorphosis) are widely used in fiction, in particular in the works of N. Gogol and M. Bulgakov. Formulated principles that are similar / different these concepts.*

***Ключові слова:** троп, художня проза, міфопоетичне значення, порівняння, метафора, метаморфоза.*

***Key words:** trope, speech of the prose, mitho-poetic meaning, comparison, metaphor, metamorphosis.*

Традиційно метафору вважають родовим тропом, що очолює всі образні засоби, які базуються на ознаках подібності, схожості вже відомого й нового. Історія дослідження метафори та порівняння налічує багато століть, але й досі в лінгвістиці немає єдиної, несуперечливої концепції формування цих понять. В. Григор'єв у зв'язку з цим писав: «Традиционно-атомарный подход к тропам и фигурам характеризуется тем, что явления... речи базируются «поодиночке», в рамках одного узкого их класса, без учета взаимодействий в различных контекстах и в системе поэтического языка. Соответственно мы имеем немало классификаций метафоры, но мы еще очень плохо знаем, как соотносятся метафора и рифма, метафора и сравнение, метафора и перифраза» [1, с. 188]. Тому, насамперед, необхідно спробувати сформулювати ті принципи, за якими подібні / відмінні метафора, порівняння та метаморфоза.

Близькість метафори і порівняння описувалася ще античними авторами. Широко відома фраза, яку приписують Аристотелю, про те, що «метафора — це згорнуте порівняння». Таким чином, метафора і порівняння не мислилися як принципово різні поняття. «Сравнения есть также метафора, то есть между ними существует незначительная разница... все удачно употребленные метафоры будут в то же время и сравнениями, а сравнения, наоборот, будут метафорами, раз отсутствует слово сравнения (как. — Л. Д.)» [2, с. 179, 180].

Теза «метафора це скорочене порівняння» має певні підстави, якщо розглядати явище з логічної точки зору. І метафора, і порівняння формуються на основі зіставлення двох понять. Таким чином, ці тропи можуть розглядатися як різний прояв одного факту — зіставлення. Результати зіставлення предметів або явищ дійсності в метафорі й порівнянні різні.

Відмінною рисою метафори є те, що метафоричний зсув не може визначатися конструкцією, а встановлюється конкретним лексичним оточенням словоформи.

Тобто граматично пов'язані слова, які відчують метафоричний зсув, не можуть усвідомлено поєднуватися в прямих значеннях. Тому порівняння традиційно осмислюється як синтаксична (або морфологічна) конструкція, а метафора — як «семантична функція мовного знака» (Є. Черкасова).

Особливо чітко семантичну різницю між цими двома явищами можна дослідити в тих випадках, коли метафора і порівняння формуються на базі однакового лексичного матеріалу: зіставлення однакових понять отримує різне мовне вираження й показує семантичне розходження (диференціацію) між метафоричними словосполученнями та порівняннями. Наприклад: *Потекут, как жемчуг, слезы; И жемчугом слез бросилась Любимых очей красота* [3, с. 40]. Отже, «порівняння» й «метафора» — поняття близькі, але не тотожні. Їхня близькість зумовлена тільки спільністю тих психічних процесів, які лежать як в основі першого, так і в основі другого явища.

Таким чином, метафора і порівняння різняться глибинними структурами. Порівняння зближує як різне, так і однакове, метафора ґрунтується на зближенні ознак, які посідають різне місце в моделях об'єктів, що зіставляються. Метафора скорочує мовлення, порівняння її поширює. Метафора висловлює стійку подобу, що розкриває сутність предмета, його постійну ознаку, а порівняння вказує на подібність між об'єктами, незалежно від того, є воно постійним чи тимчасовим, дійсним або удаваним [4, с. 279].

Традиційно орудний порівняння розглядають як конструкцію, генетично пов'язану з орудним перетворення (предикативним) і семантично наближену до орудного способу дії. Згідно з дослідженнями давньоруських текстів, орудний порівняння виник на місці орудного метаморфози [5, с. 181]. О. Потєбня виділяє орудний уподібнення, під яким розуміє й порівняння як явище суб'єктивне, і перетворення як явище, яке залежить від волі мовця, перехід одного явища в інше [6, с. 484]. Семантичні відмінності між орудним метаморфози й орудним порівняння полягають у тому, що в орудному метаморфози суб'єкт і об'єкт мисляться разом, а в орудному порівняння — окремо. Саме ця семантична особливість орудного порівняння стала причиною того, що на місці орудного порівняння з'явилися порівняльні підрядні речення, в яких дистанція між суб'єктом і порівнюваним з ним об'єктом стає ще більш виразною, оскільки вони мисляться окремо й порівнюються один з одним за допомогою порівняльного сполучника [5, с. 184]. Досліджуючи різні значення орудного відмінка (інструментальний, порівняльний і предикативний), М. Черемісіна дійшла висновку, що розпізнавання орудного порівняльного на лексичному рівні визначається наявністю в дієслова суб'єктної валентності.

Модальні зв'язки надають предикації характер перетворення. У цій ролі виступають дієслова «бути», «стати», «робитися», а також дієслова «здаватися», «уявляти», «називати», «величати», «обзивати» тощо [7, с. 78]. Орудний порівняння реалізують дієслова, які описують реальні процеси, що відбуваються з предметами, вираженими в реченні підметом. «Когда мы говорим «Х воет волком», мы не утверждаем, не мыслим, что Х является или даже кажется нам волком» [7, с. 91]. У зв'язку з цим М. Черемісіна звертає увагу на те, що до форм орудного порівняння не можна поставити питання «чим?», навіть більше —

орудний порівняння взагалі не має «свого питання» [7, с. 79]. Отже, семантична специфіка орудного метаморфози полягає в тому, що перетворення (або перевтілення) суб'єкта в об'єкт, позначене орудним відмінком, відбувається реально. В орудному порівняння зіставляються предмети, які мисляться окремо, а ознака, що передається орудним відмінком, існує не об'єктивно, а лише в уяві мовця.

Значно складніше розмежувати орудний метафори й орудний метаморфози, оскільки семантиці цих форм характерна відсутність чітких критеріїв, їх «розмитість» і невизначеність. У поетичній мові (особливо в художньому мовленні поетів-символістів) трапляється своєрідне «перетікання» значення перетворення в метафори, їх переплетення і взаємне нашарування [8, с. 32–33]. Найчастіше значення перетворення виділяють у фольклорно-міфологічних сюжетах, що описують прямі перевтілення.

Отже, використовуючи результати досліджень наших попередників, можна сказати, що відмінності орудного метаморфози, порівняння й метафори можуть бути виражені за семантичними й синтаксичними ознаками.

В орудному метаморфози перетворення суб'єкта в об'єкт відбувається реально, в орудному порівняння й метафори це перетворення лише представляється в уяві мовця. Суб'єкт і об'єкт орудного метаморфози й орудного метафори мисляться разом, тоді як в орудному порівняння — окремо, дії суб'єкта тільки нагадують дії об'єкта порівняння. Орудний перетворення вводять дієслова-зв'язки, що надають предикації характер перетворення, або дієслова, близькі до них за значенням. Орудний порівняння й метафори реалізують повнозначні дієслова.

Орудний метаморфози частіше трапляється в пам'ятках давньоруської літератури, у фольклорно-міфологічних сюжетах та сучасних поетичних і прозових творах, що оповідають про перетвореннях. Конструкції з орудним порівняння й метафори з'явилися, у порівнянні з орудним метаморфози, пізніше й трапляються переважно в сучасних текстах.

Загальна кількість реалізацій орудного метаморфози в художній прозі М. Гоголя і М. Булгакова становить 104 одиниці: «...Солоха точно ведьма... парубок Кизяколупенко видел у нее сзади хвост величиною не более бабьего веретена... она еще в позапрошлый четверг черною кошкою перебежала дорогу... к попадье раз прибежала свинья, закричала петухом, надела на голову шапку отца Кондрата и убежала назад» [9, I, с. 164]; «Я стала ведьмой от горя и бедствий, поразивших меня» [10, V, с. 224].

Орудний порівняння в художньому мовленні досліджуваних письменників склав 48 одиниць: «Тяжелые волю лежали, подвернувши под себя ноги, большими беловатыми массаами и казались издали серыми камнями, раскиданными по отлогостям поля» [9, I, с. 70]; «...Щеткин... вышел... в штатском мохнатом пальто и в шляпе пирожком» [10, I, с. 281].

З уживанням орудного метафоричного було знайдено 49 прикладів: «Снег загорелся широким серебряным полем и весь обсыпался хрустальными звездами» [9, I, с. 167]; «В наглых глазах Шервинского мячиками запрыгала радость при известии об исчезновении Тальберга» [10, I, с. 206].

Загальна кількість реалізацій, що вводять орудний перетворення, становить 104 одиниці, з них 49 мовних предикатів (у творчості М. Гоголя найбільш активним є предикат «делаться» — 26 із 40, у творчості М. Булгакова це предикат «становиться» — 8 із 9).

Отже, основними засобами передачі ідеї перетворення в орудному метаморфози є мовні предикати і дієслова, близькі їм за значенням (73 із 104). Мовні предикати («делаться», «становиться», «быть») переважно висловлюють остаточні перетворення, а дієслова, що використовуються у функції предикатів перетворення, указують на тимчасові перетворення (пор.: «я стала ведьмой», «Солоха черной кошкой перебежала дорогу»).

Для розпізнавання орудного метафоричного необхідно виділити відповідний мінімальний контекст. Цей семантичний тип орудного відмінка характеризується тим, що метафоричний зсув зумовлюється не конструкцією, а конкретним лексичним оточенням словоформи, яка його зазнає. Наприклад, *зробити людину покірною* можна, але *зробити людину золотом* у прямому сенсі не можна: «Пьяницу мельника, который совершенно был ни к чему не годен, она <Василиса Кашпоровна. — Л. Д.> ...умела сделать золотом, а не человеком» [9, I, с. 248]. Тобто в іншому лексичному оточенні образне значення зникає, оскільки фраза *зробити людину золотом* не може усвідомлено поєднуватися в прямому значенні. В орудному порівняння, на відміну від орудного метаморфози й орудного метафори, суб'єкт і об'єкт порівняння усвідомлюються окремо. Дії суб'єкта лише нагадують дії об'єкта: *летіти птахом* у значенні *летіти подібно до птаха*. Об'єкт зіставлення регулярно «підказується» первинною семантикою дієслова (*звиватися змією, текти річкою, котитися кулею*). Наприклад, асоціативно з дієсловом *летіти* пов'язані слова *повітря, птах, стріла*, які називають типовий суб'єкт цього процесу. Отже, замість уявлення про сам предмет асоціативно виникає уявлення про його основну властивість. Так, кажучи *летіти птахом*, ми уявляємо собі не птаха, а основну властивість птаха — швидкість пересування [7, с. 82].

Література

1. Григорьев В.П. Поэтика слова. На материале русской советской поэзии / АН СССР. Ин-т русского языка. — М.: Наука, 1979. — 344 с.
2. Античные теории языка и стиля / НИИ языкознания; Под общ. ред. О. М. Фрейденберг. — М.-Л.: ОГИЗ, 1936. — 344 с.
3. Рыньков Л.Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период). — Челябинск: Южно-Уральское изд-во, 1975. — 184 с.
4. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. — М.: Язык русской культуры, 1999. — 896 с.
5. Ходова К.И. Творительный превращения и сравнения // Творительный падеж в славянских языках / Под ред. С. Б. Берштейна. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — С. 181–192.

6. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4-х т. Т. 1–2 / Ред. В. В. Иванов; АН СССР. Отделение литературы и языка. — М.: Учпедгиз, 1958. — 536 с.

7. Черемисина М.И. Творительный падеж как средство формирования образа // Грамматика русского языка. Сборник. — Вып. 1. — Иркутск: Иркутский госуд. ун-т им. А. А. Жданова, 1972. — С. 72–92.

8. Кузьмина Н.А. «Пробивалась певучим потоком...» (Творительный превращения в поэтической речи) // Русская речь. — 1977. — №2. — С. 31–36.

9. Гоголь Н.В. Собр. соч. в восьми томах. Под общ. ред. В. Р. Щербины. — М.: Просвещение, 1984.

10. Булгаков М.А. Собр. соч. в 5-ти т. / Редкол. Г. Гоц, А. Караганов, В. Лакшин и др.; Подгот. текстов Л. Яновской, В. Гудковой, Е. Земской; Комментар. Г. Лескиса, В. Гудковой, Е. Земской. — М.: Худож. лит., 1990.

Запара В.М.

*викладач кафедри іноземних мов факультету природничо-географічної освіти та екології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

THE STUDY OF TOURISM-RELATED TERMS AND SPEECH ETIQUETTE FOR EFFECTIVE CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

***Анотація.** У статті розглядається поняття іноземної мовної компетентності, мовного етикету, їх роль у навчанні професійної термінології студентів спеціальності «Туризм». У ній аналізується навчання англійської мови професійного спрямування майбутніх фахівців у сфері туризму як передумови їх ефективного міжкультурного спілкування.*

***Abstract.** The article considers the notion of foreign language competence, speech etiquette, their role in teaching professional terminology by the students of Tourism. It analyzes the teaching professional English of would-be experts in the field of tourism as prerequisite of their effective intercultural communication.*

***Ключові слова:** культура, комунікація, мовний етикет, культурна компетентність, міжкультурне спілкування, туризм.*

***Key words:** culture, communication, speech etiquette, cultural competence, cross-cultural communication, tourism.*

Researchers describe a range of communicative functions of speech etiquette. Here are some of them. Speech etiquette:

- 1) contributes to the establishment of contact between the interlocutors;
- 2) attracts the attention of the listener (reader);
- 3) it allows to witness the respect;
- 4) it helps to determine the status of an event communication (friendly, business, official, etc.);
- 5) it creates a favourable emotional environment for communication and has a positive effect on the listener (reader).

Teaching of English as a foreign language does not only require the competency of the English mastery but also the cultural competence. Cultural competence is the ability to understand behavior from the standpoint of the members of a culture and to behave in a way that would be understood by the members of the culture in the intended way.